

INHOUD

TERUGBLIK

Het verspringend beeld van de oorlog	11
Schimmen van het verleden	14
De oorlog na de oorlog: de verdringing	18
De kanteling in de jaren zestig	26
De jaren zeventig: de grote doorbraak	34
Dubbelspel in Moskou	42
Hartverscheurende affaires	48
De dilemma's van Joodse politici, een historisch uitstapje	52
De jaren tachtig, antiracisme is in the air	64
De jaren negentig, multiculturalisme ter discussie	79
Voormalig Joegoslavië als leerschool	88
Het Midden-Oosten, bezoek aan Arafat	108
Geheime onderhandelingen in Nederland	112
Rabin, een ijzervreter in dienst van de vrede	115

EEN NIEUWE EEUW

Ground Zero	121
Nederland: afscheid van de tolerantie	136
Mijn worsteling met het Jodendom	146
Wenen, een inspirerend achterhoedegevecht	150
Washington, reflecties in het Holocaustmuseum	155
Berlijn, schoon schip	162

Antisemitisme in Nederland, een treurige ontwikkeling	168
Valsheid in geschrifte	175
Bloedbad in Noorwegen	179
Minderheden en media	185
Het Wildersproces, een gemiste kans	189
<i>Süskind</i> , een persoonlijke confrontatie	194
De dilemma's van een Joodse strijder voor mensenrechten	198
<i>Die Verwandlung</i> , Kafkaanse angstdromen	203
De bar mitswa, een glorieus moment	206
Dat nooit weer, het grijze heden	212
Volgend jaar Jeruzalem?	218
De banaliteit van het (ultieme) kwaad	221
De oorlog in première	228
Het kwaad van de banaliteit	231
Hoog bezoek, bericht van verhindering	236
De Holocaust voorbij?	241
Herdenken moet, geen vrijbrief voor misbruik	245
Twee minuten stilte, maar gedachten zijn vrij	249
De meidagen van 2012	252
Opnieuw een ambulance	257
Literatuur	259
Personenregister	263

HET VERSPRINGEND BEELD VAN DE OORLOG

In de blessuretijd van het leven krijg je een bijzondere blik op de dingen die gebeuren. Verwarrend is het wel. Bij veel van de hectiek om je heen heb je onvermijdelijk een *déjà-vugevoel*. Alles lijkt al eens eerder te zijn langsgekomen. Politieke gebeurtenissen, heftige debatten, scherpe conflicten, vernietigende kritieken lijken op herhalingen van zetten. Maar tegelijkertijd val je van de ene verbazing in de andere. Over de kortheid van het geheugen. Over het gebrek aan historische kennis. Over de veranderende toonhoogte. Over het feit dat telkens weer het wiel wordt uitgevonden maar in een steeds hoger tempo. De futureshock gaat hand in hand met de versnippermachine van het verleden.

Bovendien veranderen zowel de spelers als het decor aan de lopende band. De gemiddelde omloopsnelheid van een politicus neemt elke generatie toe. De houdbaarheidsdatum komt sneller dichterbij. De politicus van het jaar ligt morgen alweer op de schroothoop. En zijn opvolger stampt op zijn graf. Alles moet anders, al weet men niet hoe. Er is een continuïteit van discontinuïteit, ook al blijft alles zoals het was. De burger wordt steeds bozer, verkiezingsuitslagen steeds grilliger. Ook de instituties die stevig verankerd leken, staan meer en meer op losse schroeven. Het parlement, de rechterlijke macht, de politieke partijen, ja, zelfs het koningshuis, staan vaker ter discussie. Internationale organisaties als de VN, de NAVO, de EU maken een machteloze indruk en verliezen, wanhopig op zoek naar nieuwe taken, aan legitimiteit.

Dat gebeurt onder druk van de wervelende groei van de media, die niet alleen groeien in tal en last maar zelf ook aan immense ver-

anderingen onderhevig zijn. De traditionele media worden ingehaald door wat men met een nieuw (veel te rooskleurig) verzamelwoord de 'sociale' media is gaan noemen, zoals YouTube, Twitter, Facebook, Wikipedia enz. De nieuwe wereld wordt per blackberry geregeerd, tot in de klaslokalen. Dat leidt, en dat is toe te juichen, tot een vloedgolf van burgerparticipatie, vooral ook onder jongeren. De positieve gevolgen zijn dat autoritaire regimes van onderop worden ontmanteld. De negatieve kant is dat democratische regimes meer en meer fragmentariseren en dat democratisch leiderschap een steeds schaarser artikel wordt. 'Fast journalism' leidt tot 'fast politics'.

Wat mij, levend in blessuretijd, beangstigt, is dat in de turbulentie van de nieuwe tijd de lessen van de geschiedenis niet meer als maatgevend worden gezien, inclusief de macabere herinneringen aan het zwarte gat onzer beschaving ('40-'45) en, wat erger is: de verworvenheden die de naoorlogse generaties als reactie daarop tot stand hebben gebracht. De Tweede Wereldoorlog, lange tijd het ijkpunt van onze beschaving (Von der Dunk) dreigt met het badwater van de tumultueuze, vaak populistische, paniekreacties te worden weggespoeld. Mensenrechtenverdragen, ooit een inspiratiebron voor het politieke handelen, worden nu als handenbinders gezien waaraan men zich probeert te ontworstelen. Discriminatie en haatzaaij, ooit vloeken in de democratische kerk, dreigen doodgewoon te worden, en gezien als een onvermijdelijk, door de rechter goedgekeurd aspect van de vrijheid van meningsuiting. Herinneringen aan de Holocaust worden, al of niet vertekend, ingezet in het politieke debat met als regel een averechtse uitwerking. Of ze worden misbruikt, zoals in het Midden-Oostendebat, maar niet alleen daar. De vrijheid van meningsuiting, de belangrijkste verworvenheid van onze beschaving, wordt meer en meer zonder enige begrenzing geïnterpreteerd als recht om te mogen beledigen. Op haatzaaien staat geen enkele rem. Daarmee is het kenmerk van democratie, to agree to disagree, in zijn tegendeel verkeerd en wordt multiculturaliteit (een onvermijdelijk gegeven in een wereld met 5000 culturen in 200 landen) een voedingsbodem van oorlog en geweld. Demoniseren, over en weer, mag. Recent voorbeeld: toen een aan de VARA gelieer-

de website een cartoon publiceerde waarop Wilders te zien is bij een gaskamer met een rij allochtone wachtenden, voorzien van een τ-insigne (τ van Tuig), werd deze weggehoond toen hij daartegen protesteerde. Hij zou, zelf aangeklaagd wegens groepsbelediging en haatzaaien, niet consequent zijn. Niemand protesteerde omdat de spotprent te walgelijk voor woorden is! Grappen over gaskamers passen blijkbaar in een tijdsgewricht waarin siggeluiden op voetbalvelden tot een algemene gewenning hebben geleid. Het verleden is irrelevant geworden. Alles mag in blessuretijd. Wat wil je ook met een minister-president, nota bene historicus, die nog nooit van de Hollandsche Schouwburg heeft gehoord (*Het Parool*, 21 april 2012).

Voor mij als oorlogskind, bewust voor de politiek gekozen hebbend om een herhaling van ‘toen’ te helpen voorkomen, is dit een hard gelag.

In dit boek neger ik de weerstand die tegen het oprakelen van het verleden bestaat. Nog één keer probeer ik duidelijk te maken wat mij in de afgelopen zestig jaar van mijn beroepsmatig leven heeft beziggehouden. Analyseer ik hoe in het recente verleden die centrale boodschap is verwaterd en vervuild. Ik probeer de ‘dynamiek’ van de herinnering in beeld te brengen en de dilemma’s uit een te zetten die daarmee gepaard gaan.

Daarbij zal ik mijn Joodse achtergrond – inclusief de wisselende betekenis daarvan in mijn verschillende levensfasen – zwaar laten meewegen. Mijn dilemma’s als Joods politicus. Wat is de toekomst van het verleden en waarom is dat van belang?

SCHIMMEN VAN HET VERLEDEN

De oorlog is altijd in de buurt. In mijn werkkamer. De boekenkast, plank na plank. In de media. Er gaat geen week voorbij of er is wel een bericht dat mij raakt. Het Demjanjukproces. Het verschijnen van een nieuw boek over een onderduikkind of de reconstructie van een familiegeschiedenis. In mijn agenda, waarin de oorlog als een niet te ontlopen noodlot zich telkens weer opdringt. Herdenkingen, lezingen, vergaderingen, begrafenissen. Op mijn computer, waar de mappen vol speeches, beschouwingen, artikelen zich opstapelen tot een verraderlijke berg die tot in de hemel reikt. In mijn agenda: waarin elke week wel weer een lezing over het onderwerp prijkt. Maar het meest opdringerig is het *druksel* (het woord is van de kunstenaar zelf) van Hendrik Werkman, waar ik vele malen per dag praktisch tegenaan loop. De groen-gele zeefdruk hangt op het smalle strookje muur in de eetkamer, pal naast de boekenkast, op de drukst belopen route tussen keuken en eettafel. Ik kwam er net nog langs toen ik beneden mijn zoveelste kop koffie ging halen.

Kijken hoeft niet meer. Ik weet dat de schimmen er zijn. Ook als ik het druksel verplaats, wegstop of van de hand doe, de schimmen zullen er zijn. Ze zijn diep binnengedrongen in mijn, haperende, geheugen. De vele, steeds vager wordende flarden, die ik ben gaan beschouwen als mijn oorlogsherinneringen.

Het kleurvolle druksel ('Het zijn geen schilderijen, geen houtsneden, geen lithografieën en geen grafiek, ze passen in geen enkele categorie,' Arian, p. 356) doet mij sterk aan Westerbork denken. In werkelijkheid is het de eerste in de serie *Chassidische vertellingen* van Martin Buber, over schoolgaande gettokinderen, wandelend door

een bos, waarin ze door de natuur opfleuren van bedompte bleekneusjes tot een blijde, opgetogen kinderschare die nieuw geluk en nieuwe zekerheid hebben gevonden. Althans, volgens de toelichting. In werkelijkheid lopen de matgekleurde figuren voorovergebogen.

Die associatie met Westerbork is, in mijn geval, niet zo vreemd. Ik kreeg deze Werkman – die overigens zelf tijdens de oorlog is gefusilleerd om een getal van 10 vol te maken (kan het zinlozer?) – bij mijn afscheid als voorzitter van de Raad van Advies van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in 1999, een functie die weinig om het lijf had (we vergaderden tweemaal per jaar) maar waanzinnig veel emotionele energie vrat.

Alleen al het idee: Westerbork, de lange autorit die, alhoewel onvergelijkbaar veel comfortabeler dan de treinreis (wat heet: een beestenwagen) decennia eerder, de saaie vergaderingen te midden van troosteloze tentoonstellingen, hoe opwekkend soms ook bedoeld (het meest deprimerend vond ik een expositie onder de titel ‘Lachen in Westerbork’), de vernederende bedelpartijen bij perspectiefvolle sponsors die bijna altijd op een teleurstelling uitdraaiden (de hufters, dacht ik dan), de organisatie van reünies met medegevangenen van wie ik niemand meer kende, de bezoeken aan het uitgestorven kampterrein waar, behalve een eenzame wachttorens, weinig of niets meer herinnerde aan het overbevolkte concentratiekamp zoals ik het had meegemaakt. Wel enigszins goedge maakt door het aansprekende monument van Ralph Prins, de spoorrails die naar de hemel wijst.

De prachtige Werkman-prent roept bij mij vooral associaties op met een bepaalde, indringende, gebeurtenis tijdens mijn tweede verblijf in het kamp aan het einde van de oorlog, toen DE trein, het allesverwoestende monster, niet meer in bedrijf was en er nog maar enkele honderden kampbewoners (870 om precies te zijn) over waren. De gebeurtenis vond plaats nadat het kamp al (op 24 april 1945) bevrijd was door de Canadezen, een euforische belevenis, alsof de hemel openbrak. In de weken daarna voltrok zich een absurdistische transformatie die in het geheugen van de meeste betrokkenen is weggezaakt en verdrongen. De toenmalige Nederlandse autoritei-

ten (het Militair Gezag) hadden besloten de vele duizenden kersvers gearresteerde foute Nederlanders onder te brengen in de 'voormalige' kampen, terwijl de bevrijde bewoners, die nog niet weg konden of mochten, er nog waren. Sterker nog: deze (ex-)gedetineerden kregen de opdracht de nieuwkomers te bewaken. Een ongevraagde confrontatie met de mensen die hun in de afgelopen jaren zoveel leed hadden berokkend. De collaborateurs, verraders, jodenjagers, heulers met de vijand, die verantwoordelijk waren voor de deportatie van de vele familieleden (in diezelfde tijd werden de eerste lijsten bekendgemaakt van overledenen in de vernietigingskampen). Die confrontatie leidde in het begin – hoe kon het ook anders bij zo'n perverse rolwisseling – tot explosies van haat, scheldkanonnades, gewelddadigheid, ranselpartijen en wraakzuchtige vernederingen die, wonder boven wonder, niet langer dan een etmaal hebben geduurd. Eén dag bijltjesdag.

Wat op mij een verpletterende indruk heeft gemaakt, is dat ik (tien jaar oud) in deze heksenketel ook een belangrijke taak kreeg toegewezen. In deze toestroom van nieuwe gevangenen die het aantal van de 'authentieke' kampbewoners verre overtrof, kwam men vele handen te kort.

Ik kreeg de opdracht een achttal nieuwkomers te bewaken en werd uitgerust met een soort van wapenstok (een afgebroken tak). Normaal gesproken was ik voor deze mannen natuurlijk geen partij, maar onder de omstandigheden van toen was alles anders. De mannen waren als schimmen, gekleed in vodden, uitgemergeld en haveloos, al dagen zonder eten. Ze bedelden om voedsel en sommigen wierpen zich voor mij op de knieën, smekend om een korst brood die ik hun niet kon verschaffen. Mijn opdracht was om met hen het bos in te gaan om hout te sprokkelen. En zo liepen we daar, in de bossen rond Westerbork, acht schimmen en een jongen van tien die voortdurend bevelen gaf op een toon die hem tijdens de razzia's die hij had meegemaakt maar al te vertrouwd was geworden.

Schimmen in een bos. Nu niet bepaald een chassidische vertelling. Eerder het tegendeel. In plaats van opgetogen jongeren zag ik slechts afgetobde schaduwen die zich, vaal en uitdrukkingloos,

met de handen op de rug, moeizaam voortbewogen in het felgroen aangezette bomenlandschap.

Hoe dan ook overheerste de associatie die bij mij had postgevat sinds ik de prent kreeg overhandigd. Mijn eerste, snel vervagende, naoorlogse herinneringen. Herinneringen van een kindsoldaat voor een dag. Een dagelijks terugkerend, niet meer weg te denken spookbeeld.

DE OORLOG NA DE OORLOG: DE VERDRINGING

De schimmen zouden mij blijven achtervolgen, aangevuld met andere flarden van herinneringen, tot op de dag van vandaag, inmiddels zesenzestig jaar later. Zij sloegen op de meest onverwachte momenten toe, vaak net als ik, als een vermoeide bokser, mijn dekking had verwaarloosd. Ik had mij, in de loop der jaren, aangeleerd om, als het erop aankwam, de gevoelsknoppen uit te schakelen. Bij het zien van oorlogsbeelden, hoe gruwelijk ook. Tijdens herdenkingsbijeenkomsten. Bij het houden en aanhoren van toespraken. Het lezen van boeken over de oorlog. Bezoeken aan het Anne Frankhuis. De Polenreizen naar de vernietigingskampen. De verhalen van overlevenden. Telkens als ik het ergste verwachtte stond mijn gevoel op nul. Maar juist als ik er het minst op bedacht was, bijvoorbeeld als ik zomaar de televisie aanzette, thuiskomend van een vermoeiende werkdag, sloegen de schimmen keihard toe.

Zo herinner ik me dat ik aan het einde van de uitbundige, emotionele, afscheidsbijeenkomst als burgemeester, in een volgepakt Concertgebouw, waar luid werd gezongen en gezwaaid met witte zakdoeken, geheel onverwacht in de armen liep van een oud-celgenoot met wie ik in de winter van 1944 twee maanden gevangen had gezeten in het Huis van Bewaring in Zwolle. Dat was zo'n moment dat ik brak.

'Hoe komt het dat u, na alles wat u als kind hebt meegemaakt, niet gek bent geworden?' vroeg een AT5-interviewster aan het begin van een tv-gesprek dat bedoeld was om een vol uur te duren. 'Wie zegt dat ik normaal ben?' was mijn wedervraag. Er ontstond een minutenlange stilte. Zowel de interviewster als ik sloeg dicht.

Ik wist dat ik blufte. Zelf had ik geen enkele twijfel dat ik mijn oorlogsverleden een veilige plek had gegeven, ondanks de heftige emoties en zelfs woede die de Drie van Breda-affaire bij mij had opgeroepen. Ik had zelf ook geen enkele affiniteit met de 'slachtofferrol'. Ik richtte mij meer op mijn vader, de zakenman die alleen maar vooruitkeek en wat het verleden betreft alleen geïnteresseerd was in de omzetcijfers van de afgelopen dag. Dit in tegenstelling tot mijn moeder, die elke dag weer opnieuw over de oorlog begon en wat háár was overkomen.

Twee keer in mijn naoorlogs bestaan was ik in contact geweest met een psychiater. De eerste keer nog in de jaren veertig, toen ik vanwege onhandelbaarheid – dat vonden mijn ouders toen – werd voorgeleid bij een kinderpsychiater, die mij een elektroshockbehandeling gaf. Een gruwelijke ervaring die mijn oorlogsbelevissen overtrof. De oorlog kwam trouwens geen moment ter sprake en ik was er wel klaar mee. Met de oorlog. Met de martelende witjas. Met mijn moeder die mij dit had aangedaan. Elke vorm van hulpverlening was voor mij voortaan taboe.

De tweede keer was ten tijde van mijn eerste echtscheiding, begin jaren zeventig, niet lang na de al genoemde affaire van de Drie van Breda. Nu kwam de oorlog wel ter sprake, maar deze werd door de psychotherapeut irrelevant genoemd. 'De oorlog is geen excuus voor vreemdgaan,' zei hij vaderlijk. Hij suggereerde dat ik mijn problemen dichterbij huis moest zoeken. De scheiding van mijn ouders. Mijn overbezorgde moeder. Dat soort dingen dus. Ik keek hem peinzend aan. De scheiding van mijn ouders was een rechtstreeks gevolg van de oorlog. Zij hadden op verschillende adressen ondergedoken gezeten. En mijn overbezorgde moeder? Die was mij twee jaar kwijt geweest. Was ernstig getraumatiseerd. Dat soort dingen dus. Maar ik gaf toe: dat is allemaal geen excuus om er een vriendin op na te houden. Maar dat was ook niet mijn probleem.

'Wat dan wel?' vroeg de therapeut.

'Geen idee,' zei ik. Ik bedankte hem.

Eén ding wist ik nu heel zeker. Nooit meer zal ik ooit de oorlog nog als excuus gebruiken. Voor wat dan ook. De slachtofferrol past mij niet.

Die basishouding paste wonderwel in het toenmalige tijdsge-
wricht. In het naoorlogse Nederland was de oorlog geen thema, laat
staan een gespreksonderwerp. En voor zover deze wel incidenteel
opdoek was het doorgaans niet de oorlog die in mijn botten zat.

Nu, vele decennia later, zie je, ook aan de hand van de veelheid
aan historische overzichten (onder andere *De dynamiek van de herin-
nering*, NWO), hoe het thema met het verlopen der jaren steeds is ver-
sprongen. Een voordeel van ouder worden is dat je die soms drasti-
sche veranderingen in één helikopterview overziet, zowel van een
zekere afstand als vanuit eigen, ook wel pijnlijke ervaring. ‘Ik leef
niet in het verleden,’ zei ik wel eens in een van mijn vele speeches,
‘maar het verleden leeft wel in mij.’

In zekere zin in omgekeerde volgorde, zoals de in 2011 overleden
oud-verzetssrijder en Buchenwald-overlevende Jorge Semprún
eens zei: ‘Naarmate je ouder wordt [hij werd achtentachtig] is de
dood steeds verder weg.’

Zelf onderscheid ik, grofweg, een zestal decennia. Twee meer dan
de meeste historici, die meestal ophouden in de jaren negentig van
de vorige eeuw. Vrij algemeen worden de jaren vijftig beschreven
als de jaren van ‘het geluidloze tumult’ (Ischa Meijer), zeker waar
het de Jodenvervolging betrof.

Nederland had andere zorgen. Er werd met man en macht ge-
werkt aan de wederopbouw. Tegelijkertijd raakte ons land betrok-
ken bij twee oorlogen in toenmalig Nederlands-Indië. De onafhan-
kelijkheid van Indonesië, in het tijdperk van dekolonisatie niet te
vermijden, hield de (politieke) gemoederen heftig bezig. Daarenbo-
ven tekende de Koude Oorlog zich af, die ook binnenslands, vooral
in de kringen van het voormalig verzet, voor een forse splijtzwam
zorgde.

Als de herinnering aan de oorlog al opspeelde gebeurde dit van-
uit, naar later pas in volle omvang doordrong, een gewrongen, veel
te positief ingekleurd zelfbeeld. De Duitse bezetting was ons allen
overkomen. Velen hadden zich, met gevaar voor lijf en goed, te weer
gesteld. Ons kleine landje had zich groots en heroïsch door de be-
proevingen heen geslagen. Onze nationale eenheid en trots had bij
tijd en wijle deuken opgelopen maar was nimmer geknakt. ‘Ons na-

tionale verzet zal als de meest kenbare houding van ons volk worden aangemerkt,' zei minister-president Schermerhorn op 31 augustus 1945 (Van Ginkel, p. 176).

De gaten die de Jodenvervolging in Nederland (in het bijzonder in Amsterdam) had geslagen (Nederland was met vijfenzeventig procent gedeporteerde Joden recordhouder in West-Europa!) was lange tijd geen onderwerp apart. Iedereen, alle bevolkingsgroepen, hadden te lijden gehad. Er was geen enkele reden, *whatsoever*, om bijzondere aandacht te geven aan één enkele bevolkingsgroep.

Als wij dat wel zouden doen zouden wij ons schuldig maken aan dezelfde rassenpolitiek als de door ons bevochten en verslagen Duitsers hadden gedaan, zo redeneerden toenmalige regeringsofficials en overheidsinstanties.

Onder dat misplaatste motto werden de teruggekeerde overlevenden van de vernietigingskampen aan hun lot overgelaten. Moesten Joden jaren procederen om de huizen waaruit zij waren verdreven terug te krijgen. Waren er maar weinig medelanders bereid om in bewaring gegeven spullen terug te geven. Ontstond er een waar gevecht met kerkelijke organisaties over Joodse pleegkinderen. Was er een schrijnend tekort aan opvangfaciliteiten voor mensen die gehavend, lichamelijk en vooral ook geestelijk, in ons goede vaderland terugkeerden. 'De Sjoa na de Sjoa,' noemde Isaac Lipschits, niet zonder enige overdrijving, deze nieuwe martelgang. Het Centrum 40-45 werd pas in 1973 opgericht.

Intussen werd alles wat aan de gruwelijke gebeurtenissen herinnerde klaargemaakt voor de sloop. De oude Jodenbuurt voorop, maar ook de Hollandsche Schouwburg, die door latere generaties de slopershamer is bespaard gebleven. Westerbork werd eerst een interneringskamp, daarna een kamp voor Molukkers. Het troosteloze landschap zou al snel gedomineerd worden door levensgrote telescopen. De barakken werden, zo snel als mogelijk, allemaal gesloopt. Met Kamp Vught ging het niet veel anders. Het grootste deel werd bestemd als garnizoensplaats voor het leger. Een ander deel voor de bouw van een vluchtvrije gevangenis.

Het zou nog vele jaren duren voordat de Jodenvervolging een plek kreeg bij de nationale herdenkingsbijeenkomsten. Pas in 1954 werd

de eerste vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap (opperrabbin J. Tal) als spreker uitgenodigd.

De herdenkingen zelf werden ook al snel een onderwerp van debat. Waarom twee dagen vroeg men zich af: 4 en 5 mei? Was dat niet wat veel van het goede? En duur? Toen samenvoeging niet lukte richtte zich de bezuinigingsdrang op de 5de mei. Nog geen tien jaar na de bevrijding stelde de toenmalige regering al voor het bevrijdingsfeest af te schaffen. 'Wie de 5de mei wil vieren neme een snipperdag,' zei Willem Drees. Die uitspraak leidde tot een woede-uitbarsting met name onder kunstenaars. De negen belangrijkste literaire tijdschriften brachten gezamenlijk een speciaal nummer uit ter gelegenheid van de tiende en wellicht laatste Bevrijdingsdag, getiteld: Nationale Snipperdag. Die bevatte een indrukwekkende bundeling van gepassioneerde dichters en schrijvers van naam en faam, die hun woede en frustratie uitten over de teloorgang van de geest en de vernieuwingsdrang van het verzet. Een van de velen was Lucebert die een ballade schreef '...en morgen de hele wereld'

'Dat stank uitwasemend verleden

Hebben wij niet reeds lang onze handen gewassen

Onze ogen verschoond

Besteden wij niet steeds vrijer onze toekomst

Hangt ons haar niet als koren in onze vriendelijke leegte

En knusse prullen vullen ons huis'

Lucebert schreeuwt, vers na vers, de longen uit zijn lijf en hekelt het kleingeestige burgerdom dat zich alweer zo snel van Nederland had meester gemaakt en een dikke streep onder de oorlog had gezet.

'Al deze dingen te vergeten

Onder de zotskap der perfectie

Dansende op de maan

Deze dingen te vergeten...

Oh de doden kijken ons nooit meer aan

Want onze almacht is nog ontevreden

Met een verschrikkelijke vrijheid zullen wij het leven breken

En ook hun laatste beelden en tekenen aan stukken slaan.'

Wat niet zweeg was het antisemitisme dat, alsof er niets was gebeurd, de kop weer opstak.

‘Als de Jood niet zou bestaan, zou de antisemiet hem uitvinden,’ schreef Jean-Paul Sartre in die dagen. De tijd leek hem gelijk te geven. Ook nu de Jood amper nog bestond...

Velen van de spaarzaam teruggekeerde Joden voelden zich niet echt welkom. Sommigen vertelden dat hun burens zich soms openlijk afvroegen waarom uitgerekend zij de gaskamers hadden overleefd. Vooral de ‘bewariërs’ brandde die vraag op de lippen. ‘Wat zeuren jullie nou? Jullie hebben het toch overleefd?’

Het is ook de enige periode waarin ik zelf met dit pijnlijke fenomeen in aanraking kwam. Meestal in de vorm van onschuldig lijkende toespelingen op mijn uiterlijk. Het woord brillenjood was niet van de lucht. Het kon ook geen toeval zijn dat overal waar ik kwam er Sam en Moosmoppen werden verteld. Ik had dan ook een godsgruwelijke hekel aan Max TAILLEUR, in die dagen de dichter des vaderlands.

Een kwestie van overgevoeligheid? Dat gold zeker niet de vier grofgebekte kleerkasten die mij op een regenachtige ochtend in de Vijzelstraat in Amsterdam van mijn fiets trokken en onder de uitroep: ‘Ze zijn vergeten jou te vergassen’ mij in elkaar trimden. Een vorm van zinloos geweld (zoals dat vandaag heet) dat mij harder raakte dan de hele oorlog bij elkaar. Nooit vergat ik dat brandende gevoel van vernedering in mijn maagstreek, dat meer pijn deed dan mijn fysieke verwondingen. Ik voelde mij minder dan stront. Een uitwerpsel van de herwonnen beschaving.

Het sterkte mij in mijn houding dat ik maar beter niet voor mijn Jood-zijn kon uitkomen. Mijn ouders hadden mij al eerder verboden lid van een Joodse organisatie te worden. ‘Wij gaan niet meer op lijsten staan,’ zei mijn vader gedecideerd en met stemverheffing toen ik ‘ja’ had ingevuld op een enquêteformulier van de Joodse gemeente. Hij verscheurde het papier in kleine snippers.

Assimilatie werd mijn levensstijl. Aanpassen aan de leidcultuur heet dat vandaag met een germanisme. Zo min mogelijk opvallen. In geen geval anders zijn. Eens een onderduikkind, altijd een onderduikkind. Ik ging naar een christelijke school. Blonk uit tijdens de

godsdienstlessen, werd lid van de christelijke padvinderij. Bij uitzondering werd ik lid van een Joodse roeivereniging, eigenlijk vooral omdat je ergens anders in die tijd niet door de ballotage kwam. En geroeid moest er worden. 'Wij moeten sterk zijn,' zei mijn vader, die in zijn uitspraken en gedrag niet altijd consequent was. Voor een zware astmapatiënt die ik toen was, was deze opdracht sisyfusarbeid. Alles wat ik aan 'Körperbildung' uitprobeerde (zwemmen, judo, jiu-jitsu, ik nam zelfs bokslessen) mislukte, maar het roeien sloeg aan. Ik zette door, ging zelfs wedstrijdroeien en heb het uiteindelijk vijftig jaar volgehouden. Wij moesten sterk zijn (wie zijn wij eigenlijk?) en sterk werd ik. Toch was ik in de roeivereniging een buitenbeentje omdat ik in het verenigingsblad kritische stukjes schreef over de protserige auto's die er met grote regelmaat parkeerden. 'Joodse zelfhaat' werd dat genoemd. De eerste dubbelzinnigheden in mijn assimilantenbestaan, en daar bleef het niet bij. Zo schaamde ik mij in toenemende mate voor mijn eigen vader, die als succesvol zakenman niet vies was van uiterlijk vertoon. De grote staartvinnen op zijn luxueuze auto's sneden mij door de ziel. Als wij samen naar Ajax gingen probeerde ik me klein en onzichtbaar te maken. Wat dat betreft herkende ik veel terug in *Max en Jaap*, de biografie van de gebroeders Van Praag, die hun gloriejaren beleefden in de jaren vijftig. Hun was van huis uit ingeprent dat je je als Jood niet op de voorgrond moest dringen, maar in hun geval kroop het bloed waar het niet gaan kon, al was het woord Jood taboe (zie ook *Ons kamp* van Marja Vuijsje over haar familie).

Nee, alles wat maar in de verste verte, innerlijk en uiterlijk, riekte naar het Jodendom, was ook mij vreemd en liet mij koud. Toen in die jaren de staat Israël werd uitgeroepen, ging dit volledig aan mij voorbij. De davidster had ik al jaren geleden afgelegd; die riep associaties op met een periode die ik nu juist met grote wilskracht achter mij had gelaten. Het was een mantra uit het verleden. Voor mij gold voortaan maar één ding: de toekomst. Mijn toekomst. Dat paste ook naadloos bij het motto van de nieuwe, zeker niet Joodse, studentenroeivereniging Nereus waarvan ik inmiddels lid was geworden: 'Ruk voort en zie niet om.'

In de jaren vijftig was voor sentimentaliteit geen plaats. En dat

gold ook voor mijn vervagende oorlogsherinneringen. De schimmen in mijn hoofd. Zo nam ik ook mijn aandeel in de *conspiracy of silence*, evenals mijn vele vriendjes en vriendinnetjes die eenzelfde achtergrond hadden als ik. Maar daarover spraken wij nooit. NOOIT. Zo hoorde ik pas zeer onlangs bij de begrafenis van een van mijn beste jeugdvrienden dat ook hij ondergedoken was geweest.